

görögkeleti pappal kereszteltet, elveszíti birtokát. Keresztelő görögkeleti papnak nem szabad tartózkodnia Karánsebes, Miháld és Hátszeg kerületekben. Fordulatot tett meg tehát a katolikus egyház álláspontja — elsősorban a tizedkérdésben rejlő gazdasági érdekből — a fekete halál okozta pusztulás óta, amikor éppen a katolikus egyházi földesúr hangsúlyozta a görögkeleti pap működésének engedélyezését a románok könnyebb telepítése érdekében. A huszita magyarok és az erdélyi görögkeleti románok közt közlekedési pont volt a pápától független egyházi élet kívánalma, illetve megőrzésének vágya. Az is összekötő tényező lehetett, hogy menekülő magyar husziták a román Moldova fejedelemségében befogadást nyertek. Virágosberki Oláh Mihály felkelő kapitánysága a román jobbágyok általános paraszti és sajátos vallási sérelmei miatt való csatlakozást széles körűnek mutatja 1437-ben.

A tizedkérdés azonban nem kizárólagos erdélyi román sérelem volt. Ez ügyben a kismemesség is szembefordult az egyházzal és a városok népével szemben is fokozott terheket vetett ki az egyház, így az ország nyugati határszélétől a Felvidéken át az erdélyi magyar és román vidékig kismemeseknek — polgárnak — parasztnak egyaránt küzdenie kellett az egyházi teherfizetés azonos jelenségei ellen. A *tized fizetése körüli vita*, az 1437/38. évi parasztfelkelés egyik közvetlen oka nem az erdélyi püspök egyéni kapzsiságából folyó körülmény volt. Az egyház másutt is alkalmazta a *pénzgazdálkodással járó fokozott kiaknázási lehetőségeket*. Erdélyen kívül is alkalmazták az ellenkezőkkel szemben a kíméletlen egyházi fenytéket. Zsigmond 1397. április 14-én ismétlen felszólította az egri püspököt és sárosi tizedszedőit, hogy az eperjesieket ne merjék szokatlan borjütized fizetésére kényszeríteni. Az év június 10-én Zsigmond újabb tiltó oklevele már nehezményezi, hogy az egri püspök a nem fizető eperjesieket kiközösítette. Ismét meghagyja tehát, a püspök tizedszedőinek és helyetteseiknek, hogy a jogtalan és a királyságában lévő többi püspöktől nem szokott borjütizedet egyházi büntetések alkalmazásával ne merjék szedni. Az egri püspök 1436-ban Sáros vármegye közönségéhez intézett levelében arról beszélt, hogy abból bandériumát akarja táplálni a „huszita eretnekek” ellen. Ez idő tájt akarhatták Sopronban éppúgy, mint majd Erdélyben beszédni a nagyobb összegű tizedet, és az ellenkező polgárokkal szemben az egyházi megtorlást alkalmazni. Albert király 1438. február 19-én parancsot intézett a soproni polgárok panaszára Kelemen győri püspökhöz, hogy a tizedfizetés ügyében Sopronra kimondott interdictumot vonja vissza. Az oklevél elárulja, miért közösítették ki az egyházból a soproni polgárokat. A tizedszedők a tizedet nagyobb pénzben akarták kicsikarni, amit a soproniak megtagadtak. Az erdélyi felkelők kiharcolva a tized méltányosabb összegét és lerovási módját, az 1437. évi megállapodásban utaltak rá, hogy a forgalomban lévő változó dénár érme és a püspöki tized nem fizetése miatt köztük különféle civódások, összeütközések és veszedelmek támadtak. Amikor különféle okokból a felkelésbe álltak, anyagi helyzetük javulását, kötöttségeik enyhülését egyaránt remélve visszhangzott bennük a próféta szava:

„És szerez a seregek Ura minden népeknek e hegyen lakodalmat kövér eledelekből, lakodalmat erős borból; velős kövér eledelekből, megtisztult erős borból.”

(Ésaiás próféta könyve, 25. rész 6.)

Az 1437/38. évi felkelés azonban elbukott a még erős és összefogni képes feudális erőkkel szemben. A feszültségek tovább éltek új, bonyolultabb fejlődés közepette, hogy majd a Dózsa-parasztháborút idézzék elő.

Székely György

A meggyőződés és a kötelességteljesítés embere (Emlékezés Szeremlei Sámuelre)

Az 1860—70-es évek (benne az 1867-es kiegyezéssel) jelentős változást hoztak az alföldi város, Hódmezővásárhely életében is. Az állattenyésztés, a parasztváros korábbi jövedelmének elsődleges forrása, ekkor veszteli el uralkodó szerepét, hogy átadja helyét az addig primitív eszközökkel és módszerekkel üzött földművelésnek. A kor nagy kérdései is egyre sürgetőbben fogalmazódnak meg: tud-e élni a szabadabb lett jobbágy-paraszt a polgári jogokkal, mi szab határt a földszerzés vágyának. A következmény szintén kitapintható: felismerhetők a parasztság differenciálódásának tünetei (egyik oldalon a bomlasztó-morzsoló gazdasági és demográfiai eróziós folyamatok következtében lesüllyedő kisparaszt, a másikon az emelkedő gazdagparaszt). Sajátosan alakul ilyen körülmények között a tehető mezővárosok (benne Hódmezővásárhely) értelmiségének arculata is.

A vezető értelmiség tagjai — szinte kivétel nélkül — a gazdálkodó rétegből kinőtt ügyvédek, becsvágyuk kielégítését a vármegyénel keresték, kevesellve hivataloskodásuk és szereplésük terül városukat. Arra azonban

ügyeltek, hogy szülőföldjükön a politikai mozgalmak ne vegyenek — tudtuk és befolyásuk nélkül — nekik nem tetsző irányt. Ha tevőlegesen nem tudtak beavatkozni, akkor gyanakvóan néztek, kifogásoltak és leszóltak minden önálló lépést, bármennyire is következett az a nemzet — 1867-et követő — változott politikai helyzetéből.

Itt tartunk, amikor Hódmezővásárhelyen két jól felkészült, kellő ambíciótól fűtött férfi telepedett le. A szabadságharc kemény csatáit megjáró, a császári hadsereg büntetéskenyerére kényszerített *Garzó Imre* (1827—1914) mérnök-tanár 1862-ben: hét év múlva, illetve mintegy „másodszeri honfoglalóként” 1871-ben *Szeremlei Sámuel* református lelkész. Hódmezővásárhelyen valahogy sohasem volt irigylésre méltó státusz „jöttment”-nek lenni. Sokat kellett (és kell) a közérzt, a városért tenni, hogy az „idegent” végül is befogadják. A természettudományok iránt érdeklődő, frissen jött tanárember, *Garzó Imre*, úgy kezdte gazdagítani a református nagytanoda természettani tárát, hogy ajándékként összegyűjtött tárgyakkal korszájékat szervezett. Ugyanúgy, mint az a fiatal református rektor, *Szeremlei*, aki 1858-ban Hajdúböszörményben hasonló célból műsoros esteket rendezett.

A jobbágyszerűség megoldása a XIX. század első felének halasztást nem tűrő kérdése volt. Az 1845 augusztusától uradalmi mérnök *Garzó Somogy* megyében ismeri fel, hogy a robot, az úrbériség akadályai a magyar gazdasági fejlődésnek. A tíz évvel fiatalabb *Szeremlei* történelmi kutatásai során jutott el a szociális kérdéshez. Figyelme középpontjába a XVIII. század (benne Hódmezővásárhely) jobbágymozgalmait kerültk, s az eseménytörténet mögött a mélyebb összefüggéseket kereste és tárta fel. Bár a polgári átalakulás szükségességét mindketten helyeselték, a forradalmat át is éltek, mégis a tudomány fejlődésétől, a neveléstől vártak többet. Egyikük a múlt örökségként hordozott klasszikuscentrikusságot bírálva, s a természettudományos tárgyak szükségessége mellett érvelve a kapitalizálódó, fejlődő társadalom igényeit szolgáltatta meg (*Garzó Imre*); másikuk 1859-ben a reálisoklák keletkezéséről értekezve mondja ki: a magyar ifjúságnak nemcsak diplomás pályákra, hanem gyakorlati, polgári életpályákra is kellene készülni (*Szeremlei Sámuel*). Nem csoda, ha a két férfi egymásra találása 1871 után rokonszenvé, barátságig nemesedett. (Csak megjegyezzük: a helyi értelmiségiek gyanakvása elől *Garzó* a századfordulón Szaniszlóra távozott; *Szeremlei* maradt, pedig az a történetiszemlélet, amely mellett elkötelezte magát, nem a könnyű sikert, nem a gyors elismerést ígerte.)

A mérnök-tanár és a református lelkész érdeklődési köreinek érintkezési felülete a *történelem* volt. Míg *Garzó* filozófiai tanulmányai során volt kénytelen olyan historiai kérdésekkel foglalkozni, mint haza, nemzetiség, vallás, társadalmi fejlődés; addig *Szeremlei* tudatosan és eleve erre a pályára készült. Közös tanítóik az európai pozitívizmus legnagyobbjai voltak: Mill Stuart, Hippolyte Taine, Herbert Spencer. Mindkettőjüket — az általános vagy országos történelmi kérdések, események mellett — a polgári történetiszemlélet együtt létrejött igény is izgatta: megismerni hazánk parasztvárosainak történetét. Így kerülhettek *Garzó* önéletrajzába (Életem és abból merített gondolatok: Bp. 1977.) fejezetek a kapitalizálódó Hódmezővásárhely közéletéről, plasztikus leírás az alföldi mezőváros gazdaságáról, piacról, paraszti jellemeiről. Ezért vállalta el 1888-ban *Szeremlei* Hódmezővásárhely monográfiájának megírását; azt a művet, amelyet R. Várkonyi Ágnes Acsády: *A magyar jobbágyság története* című munkája mellé sorolt. Az ötkötetes mű hatalmas forrásanyagra épült: *Szeremlei* fellelőzte (vagy fellelőztette) a városi, a megyei, a különböző egyházi levéltárak iratait, az Országos Levéltár, a bécsi Staatsarchiv érdeklődésre számot tartó anyagát, a Károlyi-család levéltárának értékeit. Ő maga a város határában öt évig ásatott, gyűjtötte és tanulmányozta a paraszti tárgyakat, a fejfák iratait. A történetirő *Szeremlei* töretlen munkakedvével, az elnöklélkés a kutatómunka kitünő szervezésével tűnt ki . . .

A városmonográfia tulajdonképpen csak 1848-ig, három nagy periódusra bontva foglalja össze Hódmezővásárhely történetét: a barbárság, az ökológia (1000—1526), a leigáztatás korára (1526—1848). A fennmaradó két kötet *A közművelődés története 1526—1848* címet viseli. Ennek külön értéke, hogy a feldolgozás divatos állami-nemzeti szempontja helyett a történetkutatás társadalomszempontját választja. A vasok könyvekben ilyen fejezetek vonják magukra a város múltja iránt érdeklődő olvasó figyelmét: a családok beköltözése és származása, a népesség hullámzása, közegészség, lakás, életmód, viselet és élelmézés, különböző gazdasági ágak, a családi élet és szokások, felsőbb oktatás és az irodalom története, az egyházak és iskolák állapota, a lakosok családi és történelmi jegyzéke stb. Ez a modern történetiszemlélet tanúbizonysága. Így sikerült megteremtteni a folytonosságot a mezőváros két nagy korszaka, a reformkorban induló, s a XX. századi, a népiesség mozgalmához kapcsolódó vonulata között (R. Várkonyi Ágnes).

Szeremlei Sámuel munkásságának értékelői 1848—1849-et meghatározó jelentőségűnek tartják. Olyan történetist látunk benne, akit a forradalomról, a nép történetalkotó szerepéről vallott felfogása, az erős társadalomtudományi érdeklődés kapcsolta mestereihez, a pozitivistákhoz. Valóban: a fiatal *Szeremlei* első művei között találjuk a ma is forrásértékű *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből* (1867) és *A Honvédelmi Bizottmány keletkezése és a forradalom kitérőse 1848-ban* (1867) címűeket. A forradalomról, mint társadalmi jelenségről akkoriban még így vélekedett: „Értjük alatta a nagy tömeg erőteljes óvását a kisebb rész, s a hatalom túlkapásai ellen, a jog, az igazság és haladás véres küzdelmét a jogtörés és maradás ellenében” (1874). Fél évszázaddal később, élete alkonyán már változik a szemlélet, a megfogalmazás is: a forradalmi fejlemények fontossága elé a szabadságharc került. Az a függetlenségi törekvés, amely „törvényes szabadságot és engedményeket” követelt; míg forradalma során a lakosság . . . egyszerre szabad szákmánynak tekintti az uraság javait.” Az események nyomán Vásárhely lakossága például — horribile dictu — szabadon nyitott korcsmákat, nem fizette a vásári helypénzt, téglá- és cserépetégeti díjakat, s ami a lelkész *Szeremleinek* a legfájdóbb lehetett: „ . . . egyúttal hallgatólagosan megtagadta a párbér és iskolai tandíjak megfizetését, ami az egyházat nagy zavarba hozta” (*A hódmezővásárhelyi református egyház története*, 1927.). Azt, hogy toborzótja során *Kossuth* járt Vásárhelyen, csupán lábjegyzetben közli, akkor is *Zsilinszky* vármegye- és *Reizner* Szeged-monográfiájára hivatkozva (*Kossuth* Lajos négyezer fordult meg az alföldi város

falai között). Életrajzírói említik, hogy a Borsod megyei lelkészcsalád gejeji otthonában gyakran vendégeskedett Szemere Bertalan. Márpedig Kossuth és Szemere viszonya — sem itthon, sem az emigrációban — nem volt felhőtlen. Ez az ismeretség közrejátszott abban, hogy Kossuth szerepéről nem tudott kiegyensúlyozott véleményt kialakítani. Nem kapott egyháztörténeti munkájában nagyobb teret a várost 1849-ben érintő Damjanich, Vécsey, Leiningen-Westerburg tábornok sem, annál inkább a Vajda lelkész gyermekét jóságosan megajándékozó Schlik császári altábornagy... Mint látjuk, a városmonográfiában Szeremlei Sámuel csak 1848-ig jutott el, forradalmunkról-szabadságharcunkról (pontosabban annak vásárhelyi történetéről) más műveiben mindössze mozaikszerű megjegyzések maradtak ránk. A folytatás — őt követő időben, de tőle már eltérően — a ma történetírójának lett feladata.

Párhuzamos életrajzként kezdtük írásunkat, befejezésnek is hasonló folytatás kínálkozik. Garzó Imre végrendeletéből idézünk: „Írásomat Mária... olvassa fel Szeremleinek, ki azután tanácsolni fogja, hogy mit tegyetek azokkal” (1913). Szeremlei 1917. november 7-én, az emlékiratról írt levelében papírra veti azt, amit értékesnek, maradandónak tart a helytörténetírásban: „... független és a maga lábán járó okoskodás, szemlélet és ítélet, mely a sablonos méretektől eltérve a tiszta ész, az egyenes okoskodás, a higgadt és tárgyilagos felfogás és a legnemesebb erkölcsi érzület szemüvegén át látja és nézi az eseményeket s az embereket, s így ítéli meg önmagát és mások dolgait is”.

Százötven éve, 1837. szeptember 4-én született Szeremlei (Császár) Sámuel református lelkész, a MTA levelező tagja, a debreceni egyetem díszdoktora. Hódmezővásárhelyen hunyt el 1927. november 20-án. Emlékét városában, Hódmezővásárhelyen ma utca, szobor, s a Bethlen Gábor Gimnáziumban emléktábla őrzi.

Varsányi Péter István

Stromfeld Aurél

„Az élettől csak egyet várok, hogy megérjem a proletariátus felszabadulását, ha pedig ezt meg nem érhetem, a haláltól azt várom, hogy legalább a felszabadulásért folyó harcban essem el.”

(Stromfeld Aurél)

1927. október 10. Stromfeld Aurélnak, az újkori magyar hadtörténelem egyik legnagyobb alakjának halálát jelöli ez a dátum. A 60 éves évforduló méltó alkalom a kiváló katona és ember előtti tiszteletadásra, életútjának ismertetésére, emléke megőrzésére. Viszonylag rövid élete nem mentes a látszólagos ellentmondásoktól, de személyiségét megismerve, nyugodtan állíthatjuk, hogy a maga választotta út, amit megtett, törvényszerű volt. Neveltetése, későbbi társadalmi helyzete nem adhat választ arra, hogy miért tagadta meg mindazt, amit kitarító szorgalommal, vasakarattal megszerzett: a biztos egzisztenciát, a katonai karriert. Emberi nagysága, katonai jellemvonásai szolgáltattak magyarázatot arra, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia egyik leghetségesebb vezérkari ezredeséből hogyan vált a Tanácsköztársaság Vöröshadseregének vezérkari főnökévé, a szociáldemokrata párt tagjává, a Horthy-rendszer börtöneinek rabjává és hogyan jutott el élete végén az illegális kommunista párthoz.

1878. szeptember 19-én született Budapesten. Apját még gyermekkorában elvesztette, családja a mindenáron tanulni vágyó ifjú iskolai költségeit csak nagy nélkülözések árán tudta volna előteremteni. Ezt az áldozatot nem akarta elfogadni a családjától és annak tiltakozása ellenére a 14 éves Aurél jelentkezett a Ludovika Akadémiára.¹ 1892. szeptember 26-án jelent meg a felvételi bizottság előtt, a harminckét ingyenes magánalapítványi hely egyikére pályázott, sikerrel. A négyéves Akadémiát a legjobbak között végezte el.

Hadnagyként Sopronban, majd Munkácson szolgált. Szerette katonáit, kedvelte a csapatbiztonsági életet, de egészséges önbizalma arra készítette, hogy tovább tanuljon. Kétéves csapatszolgálat után ismét a Ludovika Akadémián, a felsőtiszti tanfolyamán tanul, hogy bejuthasson a Monarchia legmagasabb katonai iskolájába, a